

## ІСТОРІЯ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК II тис. до н. е. В МЕЖИРІЧЧІ СЕЙМУ ТА ПСЛА

*У статті в хронологічній послідовності простежується історія польових досліджень пам'яток II тис. до н. е. в межиріччі Сейму та Псла.*

**Ключові слова:** пам'ятка, поселення, культура, Д. Я. Самоквасов, М. Я. Рудинський, С. С. Березанська.

Історія дослідження археологічних пам'яток доби бронзи Посейм'я та Попселля нараховує вже понад 100 років. Протягом цього часу територія була поділена спочатку між Курською, Харківською, Полтавською та Чернігівською губерніями Російської імперії, а потім між Курською областю РРФСР та Сумською і Чернігівською областями УРСР, які згодом трансформувались у відповідні області РФ та України. Така адміністративна строкатість стала однією з причин нерівномірності вивчення території Посейм'я і Попселля, особливо в дорадянський період.

Перші ж суто археологічні роботи на Сеймі було проведено в 40-х роках XIX ст. А. І. Дмитрюковим. Під час досліджень курганних могильників біля с. Горналь та в околицях м. Рильська цей краєзнавець фахово застосовував методику розкопок та вмів поєднувати отримані матеріали з письмовими джерелами. Так, за влучним висловом А. В. Кашкіна, «було покладено початок курській археології» [4, с. 12].

Із середини XIX ст. активізується діяльність Курського губернського статистичного комітету, пізніше створюється Курська губернська вчена архівна комісія. У виданнях цих структур публікуються роботи А. І. Дмитрюкова, А. Н. Александрова та інших краєзнавців. Приблизно в середині XIX ст. А. І. Дмитрюков в одній зі своїх праць згадує про створення археологічної карти регіону, але доля цього проекту залишилась невідомою. Лише в другій половині XIX ст. він був реалізований Н. П. Горожанським [4, с. 13].

Польові дослідження пам'яток доби бронзи в межиріччі Сейму та Псла розпочалися в кінці XIX ст. У 1891 р. археолог, історик права та професор Варшавського і Московського університетів Д. Я. Самоквасов розкопав три кургани біля с. Воробійовка, розташованого північніше від Курська. Перший «Большой курган» заввишки 12 аршинів був розораний по колу

і розкопаний траншеєю. У центральному похованні зі слідами зрубної конструкції лежав зібганий кістяк, головою на південний захід, на лівому боці, із зігнутими в ліктях руками й підігнутими в колінах ногами. На кістках черепа були помітні сліди фарби. Біля голови – уламки двох посудин і зуб хижої тварини з отвором. Поряд з посудом біля стінки могильної ями лежав металевий ніж. У курганах № 2, 3, розкопаних «колодцами», теж було знайдено поодинокі поховання із зібганими кістяками і дерев'яними конструкціями. Головами похованих було орієнтовано на схід і захід. У першому кургані разом з похованим було виявлено горщик, у другому – горщик і мідне знаряддя, аналогічне знайденому в «Большом кургане» [27, с. 19].

У 1900–1901 рр. К. М. Мельник-Антонович розкопала 18 курганів біля с. Кириківки Охтирського району Сумської області [22, с. 673–676]. Чотири з них мали зрубні поховання, де було знайдено посуд із знаками [17, с. 11].

В. В. Отрощенко у своїй статті про свастіку в знакових системах доби міді-бронзи вперше публікує матеріали з архіву В. П. Петрова, де В. М. Корпусова виявила дві статті з журналу «Germanen-Erbe» («Германська спадщина») за вересень–жовтень 1942 р. Ці статті В. П. Петров отримав від одного з авторів журналу – Пауля Грімма, який тоді був директором Історичного музею в Києві і до Другої світової війни – доцентом у м. Галле. Увагу П. Грімма привернули два горщики з численними свастиками, знайдені під час розкопок К. М. Мельник-Антонович біля с. Кириківка колишньої Харківської губернії. Він публікує фотознімки цих посудин і прорисовки всіх знаків. П. Грімм у зв'язку із знахідками з с. Кириківки порушує тему походження свастики [25, с. 13–14].

Перші дослідження пов'язані також з іменем видатного археолога, директора Музею мистецтв

ВУАН М. О. Макаренка. Досліджуючи з 1901 р. відому пам'ятку роменської культури городище Монастирище, він уперше виявив керамічні матеріали, що за своєю технікою виготовлення й орнаментациєю в ті часи дослідники відносили до «мідно-бронзової» доби [21, с. 16–20].

Вивчення археологічних пам'яток на деякий час було перерване революційними подіями і громадянською війною, але вже з другої половини 20-х років XX ст. роботи відновлюються за активної участі як краєзнавців, так і місцевих музейних установ.

У 1919–1921 рр. краєзнавець та археолог Л. М. Соловійов провів розвідки в околицях м. Курськ. Результати дослідження було опубліковано ним в «Известиях Курского губернского общества краеведения» в 1927 р. Колекцію матеріалів, виявлених при обстеженні пам'яток, було передано в Харківський історичний музей у 1920 р. До публікації 1927 р. додавалася мапа виявлених пам'яток. На ній є два місцезнаходження поблизу с. Духовець, де під час розвідок 1928 р. Л. М. Соловійов знайшов 128 предметів (кераміка, креміль періоду неоліту і бронзи). Усі знахідки було передано до Ермітажу [9, с. 249–250].

В археологічне дослідження Північної України великий внесок зробили археологічні відділення Чернігівського, Сосницького та Житомирського музеїв, створені в 20–30-ті роки [5, с. 13]. Особливо слід відзначити діяльність Ю. С. Виноградського – засновника й директора Сосницького музею. Завдяки його розвідкам у заплаві Сейму було зібрано багату археологічну колекцію, значну частину якої становлять матеріали бронзової доби [5, с. 12].

Протягом 1928–1931 рр. розвідки у Середньому Посеймі проводилися Я. М. Морачевським, який з кінця 20-х років був директором Глухівського музею [23].

У 1929 р. М. Я. Рудинський дослідив давню стоянку, відкриту разом з Я. М. Морачевським поблизу Мовчанського болота біля с. Мар'янівка Путивльського району Сумської області. У зв'язку з активними розробками торфовищ у заплаві р. Сейм вони порушили питання про масштабніші археологічні дослідження і присвятили цій унікальній стоянці дві публікації в річнику кабінету антропології, щоб привернути увагу інших дослідників [26, с. 180]. У своєму монографічному дослідженні С. С. Березанська зазначає, що Мар'янівське поселення лишалося до початку 60-х років єдиною пам'яткою такого типу [5, с. 41].

У середині 30-х років дослідженнями в околицях Путивля займався Д. В. Шарапов, який

упродовж 1934–1937 рр. був директором Путивльського музею. Він описав понад 80 пам'яток археології Путивльщини, а для частини з них було визначено хронологію [19].

Підбиваючи підсумки цього періоду у вивченні пам'яток Посейм'я та Попселля, зазначимо, що на початок 30-х років XX ст. до наукового обігу вже було введено невелику кількість місцезнаходжень та Мар'янівське поселення. На цьому етапі дослідження обмежувалися переважно топографічними описами пам'яток. Якщо в роботах усе ж згадувалися певні речі, здобуті в ході збору підйомного матеріалу або невеликих розкопок, опис їх був досить примітивним і впізнати в них ті чи інші хронологічні індикатори складно. Також варто відзначити, що дослідники приділяли увагу переважно неолітичним пам'яткам. Винятком є поселення біля с. Мар'янівка, обстежене Я. М. Морачевським та М. Я. Рудинським. У цей період дослідники пам'яток межиріччя Сейму та Псла не змогли встановити культурну та хронологічну приналежність більшості з них. Це було зроблено вже в повоєнний час.

З 1938 р. Інститут історії матеріальної культури (ІІМК) у Ленінграді спільно з Інститутом археології (ІА) АН УРСР розпочинають широкомасштабні дослідження Дніпровського Лівобережжя. Перед дослідниками стояло завдання визначити характер ранньослов'янських пам'яток на порубіжжі Лісостепу і Степу.

У 1947 р. з метою дослідження літописного міста та його околиць відділом давньоруської археології ІА АН УРСР до Путивля був направлений Д. Т. Березовець. З містом, оспіваним у «Слові о полку Ігоревім», життєвий шлях поєднав вченого ще в 1931 р., але тоді його археологічні обстеження мали суто краєзнавчий характер [34, с. 31].

У 1947 р. в ході досліджень Д. Т. Березовця матеріали бронзового віку було знайдено на городищі біля с. Ширяєве [15, с. 109]. Також було виявлено велику кількість різночасових пам'яток, а на кількох слов'янських поселеннях проводилися розкопки і в нижніх шарах виявлено матеріали, що належали до бронзової доби. Наприклад, поселення біля с. Волинцеве, де під час досліджень 1948–1949 і 1953 рр. виділено окрему керамічну групу, що належала до бронзового віку. Очевидно, саме з результатами досліджень Д. Т. Березовця пов'язана значна активізація уваги дослідників до Посейм'я [7; 8].

На початку 1950-х років тут починають роботу кілька експедицій, які ставили собі за мету вивчення різних хронологічних періодів. У 1950 р. пошук неолітичних стоянок у складі Сеймо-Слов'янської

експедиції здійснював загін під керівництвом Н. П. Амбургер (ІА АН УРСР): було виявлено матеріали бронзової доби на поселеннях біля сіл Гірки, Мар'янівка та Нова Слобода [1].

У 1950 р. Н. П. Амбургер відкрила поселення середньодніпровської культури в урочищі Ближні Колки біля с. Нова Слобода посеред Мовчанського торфовища. Воно займає піщану дюну в заплаві біля корінного берега Сейму. На поверхні розораної дюни було зібрано підйомний матеріал, представлений фрагментами ліпного посуду доби бронзи та кварцитовими знаряддями. Серед керамічного матеріалу є два фрагменти стінок із відбитками шнура і 15 уламків посудин, орнаментованих прокресленим стрічковим орнаментом. За характером орнаменту посуду Н. П. Амбургер проводить аналогії з матеріалами Мар'янівського поселення [1].

Того ж року до досліджень у Посейм'ї, зокрема городища біля с. Ширяєве, де невеликі роботи свого часу проводив Д. Т. Березовець, долучається В. А. Іллінська [15].

У 1953 р. неолітичний загін Лівобережно-Сейминської експедиції під керівництвом Д. Я. Телегіна обстежив долину Сейму від кордону УРСР біля с. Гірки до гирла р. Клевін (права притока Сейму). Суцільною розвідкою було охоплено понад 100 км. Основна увага приділялася неолітичним стоянкам, але, як і раніше, було відкрито й обстежено низку поселень з матеріалами бронзового віку, зокрема пам'ятки біля сіл Дорошівка, Юр'єве, Третій Посьолок, Іванівка, Глушець, Пересипки, Мар'янівка, Волинцеве, Волинцеве, ур. Стан. На поселенні біля с. Іванівка під час шурфувальних робіт було знайдено численні мар'янівські матеріали [31; 32].

Того ж року пам'ятки доби бронзи в Посейм'ї досліджувала експедиція під керівництвом С. С. Березанської. Вона провела розкопки на багатшаровому поселенні біля с. Волинцеве, виявленому Д. Т. Березовцем [16].

Не менш активні роботи в повоєнний період проводилися в Курському Посейм'ї. З 40-х років тут починаються дослідження Деснянської археологічної експедиції під керівництвом М. В. Воеводського. Під час дослідження стоянки Мис Очкинський на Десні М. В. Воеводський відзначав на багатьох місцевих пізньонеолітичних стоянках фрагменти посудин, близьких за формою до середньодніпровських, що, на його думку, вказувало на зв'язок із місцевими культурами неолітичної доби, зокрема культурою ямково-гребінцевої кераміки [6, с. 317]. Після передчасної смерті дослідника в 1948 р. його справу продовжили учні – згодом

відомі археологи – А. Є. Аліхова, Л. В. Артишевська, М. Д. Гвоздовер, М. Н. Кислов, Н. К. Лисицина, О. Н. Мельниковська, Т. М. Нікольська, Р. Л. Розенфельд [29, с. 32].

У 1958 р. експедиція Курського обласного краєзнавчого музею спільно із загonom Лісостепової експедиції ІА АН УРСР під керівництвом А. Є. Аліхової (Воеводської) провела широкомасштабні дослідження на городищі Кузіна Гора [2, с. 232]. Тут під час розкопок городища раннього залізного віку було знайдено шар доби бронзи. Ці роботи стали значним внеском у вивчення сосницьких пам'яток пізнього бронзового віку. У своїй статті про дослідження городища Кузіна Гора І. І. Артеменко, підтримуючи гіпотезу С. С. Березанської, вказує на генезу сосницької кераміки від середньодніпровської [2, с. 236].

У 1958 р. розвідки у верхній течії Сейму за власні кошти здійснив В. П. Левенок: було оглянуто понад 40 пам'яток археології Курщини [28, с. 43].

Важливу роль у розвитку курської археології відіграв Ю. О. Ліпкінг – невтомний дослідник минулого, за влучним висловом С. П. Щавелева, «останній романтик краєзнавчої археології». Ним було обстежено десятки пам'яток Курської землі, серед яких і пам'ятки бронзової доби [20]. На жаль, багато з того, що він зробив, не знайшло відображення в публікаціях і звітах. На думку А. В. Кашкіна, «романтика полевых исследований и тяга к литературному творчеству... превзошли в его деятельности строгое научное начало» [4, с. 18].

У 1966 р. Лівобережний загін середньодніпровської скіфської експедиції ІА АН УРСР за участі О. І. Тереножкіна і В. А. Іллінської провів розвідки в межах середньої течії р. Псел від с. Великі Сорочинці до с. Миропілля. Головним завданням експедиції було виявлення та дослідження слабовивчених пам'яток доби пізньої та фінальної бронзи. Цим загonom виявлено матеріали бронзової доби на поселеннях біля сіл Баранівка, Хомине, Битиця, Грунівка, Велика Рибиця, Запсілля. Із середини 60-х років активізуються дослідження і в Середньому Посейм'ї. Також у 1966 р. В. А. Іллінською та О. І. Тереножкіним, які проводили розвідки в басейнах Псла та Сейму, було оглянуто поселення біля с. Волинцеве [14].

З 1968 р. роботи в Посейм'ї розпочинає О. В. Сухобоков, спочатку як керівник розвідувального загону Лівобережної ранньослов'янської експедиції, а згодом уже як керівник Лівобережної слов'яно-руської експедиції. Лівобережним розвідувальним загonom експедиції ІА АН УРСР під

керівництвом М. П. Кучери та О. В. Сухобокова оглядалися значні території в межіріччя Сіверського Дінця та Десни. Частково до кола інтересів дослідників потрапила й територія басейну Сейму. Загалом розвідки здебільшого проводилися на вже відомих пам'ятках, основна увага зверталася на роменські та давньоруські [18].

Упродовж 1976–1979 рр. у Посейм'ї працювала Середньодніпровська експедиція під керівництвом І. І. Артеменка. У перший рік її дослідження обмежилися шурфуванням на поселенні біля с. Мар'янівка, відомого в літературі за розвідками ще М. Я. Рудинського [26]. Наступного року на поселенні розгорнулися масштабні роботи, які тривали два роки. Досліджена площа становила майже 500 кв. м. Було знайдено численні матеріали доби неоліту та бронзи. У 1978 р. також працював розвідувальний загін Середньодніпровської експедиції І. І. Артеменка [3].

З 1976 р. впродовж понад 20 років на території Дніпровського Лівобережжя масштабні дослідження, які торкнулися і Посейм'я, проводила Лівобережна слов'яно-руська експедиція О. В. Сухобокова. Обстеження пам'яток Посейм'я з невеликими перервами продовжувалося нею протягом 1986–1991 рр. уже в рамках підготовки до написання Зводу пам'яток історії і культури УРСР в Сумській області. Під час цих робіт обстежено вже відомі і відкрито нові пам'ятки [30].

Зруйноване поховання сосницької культури було виявлено В. М. Горюновою в 1987 р. біля с. Гочево Беловського району Курської області [13, с. 93].

Масштабні розвідки в Дніпровському Лівобережжі від 1989 р. розпочинає міжнародна Лівобережна ранньослов'янська експедиція під керівництвом А. М. Обломського та Р. В. Терпиловського. З 1990 р. також проводилися охоронні розкопки на багатошарових поселеннях Пересипки-1, Красне-4, Литвиновичі-3, Октябрьське, де серед матеріалів виявлено фрагменти горщиків, які дослідники віднесли до бронзового віку. Загалом у ході розвідок у Посейм'ї експедиція виявила низку нових пам'яток з матеріалами бронзової доби, зокрема поселення Миропілля-1, 2, 3, Мала Рибиця, Олександрія-1 [24].

У 1994 р. співробітником Курського державного обласного музею археології А. М. Апальковим було знайдено поховання бондарихинської культури під час дослідження курганного могильника біля с. Коробкіно Конишевського району [13, с. 93].

Підсумовуючи цей етап вивчення пам'яток пізнього та фінального періоду доби бронзи

межіріччя Сейму та Псла, відзначимо, що на початок 90-х років стали відомі майже всі археологічні пам'ятки, про які ми на сьогодні знаємо. Було встановлено їхню культурну приналежність. На підставі сучасних досліджень більшість пам'яток було продатовано. На деяких з них проведено розкопки, але, оскільки метою дослідження були старожитності інших епох, відомості про матеріали бронзового віку є досить обмеженими. Здебільшого під час розкопок не вдавалося достеменно пов'язати з бронзовим віком жоден об'єкт. Через фрагментарність і відірваність матеріалів від конкретних об'єктів дані про матеріали бронзового віку не потрапляли до наукового обігу, а тим паче до літератури, присвяченої проблематиці епохи бронзи. Інформація про них зберігалася лише у звітах дослідників.

Перебуваючи в складі різних держав, Посейм'я і Попселля вивчалася й надалі. Продовжувалися в цей час і дослідження в Курському Посейм'ї та Попселлі. Експедиція В. В. Єнукова проводила роботи на землевідводах на території Курської області [4, с. 22]. Не полишають розвідок на території Посейм'я й інші дослідники [10; 33]. У 1998–2000 рр. вийшли друком фундаментальні видання Археологічної карти Курської області (АКР). Вони містять у собі відомості про більш ніж тисячу пам'яток археології краю. Високий методичний та науковий рівень видання дає можливість ефективно використовувати його фахівцям з різних періодів, зокрема й бронзового. АКР Курської області особливо корисні для картографування пам'яток за допомогою сучасних комп'ютерних програм.

А. В. Зорін у 2008 р. виявив поховання зрубної культури біля с. Ришкове, що нині входить у межі Курська [13, с. 94].

Суттєве пожвавлення досліджень окресленого регіону відбулося лише з початку 2000-х років після ухвалення Закону України «Про охорону культурної спадщини». Археологічними експедиціями ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАН України (керівники Р. В. Терпиловський, Г. В. Жаров, Л. І. Білинська), в роботі яких брав участь і автор, під час обстеження земель, що відводилися під будівництво та приватизацію, було виявлено низку пам'яток бронзового віку. Це поселення біля сіл Миропілля, Запсілля, Мала Рибиця та ін. Крім цього, здійснювалося обстеження низки відомих пам'яток, на яких інколи проводилися додаткові шурфування, що дало можливість уточнити їхню хронологію. Нові матеріали з межіріччя Сейму та Псла опубліковано в низці статей автора [11; 12].

Підсумовуючи опис польових досліджень окресленого регіону, зазначимо, що на сьогодні в архівних матеріалах та частково в публікаціях зібрано дані про більш ніж 150 пам'яток бронзового віку, які належать до мар'янівської середньодніпровської, бабинської, зрубної, сосницької, пам'яток малобудківського типу та бондарихинської культур. Польові дослідження пам'яток доби пізньої та фінальної бронзи відбувалися з різною інтенсивністю. Цілеспрямовані польові

дослідження проводилися рідко. Басейн р. Сейм досліджений ліпше, ніж басейн р. Псел. На основі польових досліджень означених пам'яток М. Я. Рудинський та С. С. Березанська виділили нові археологічні культури (мар'янівська та культура багатоваликової кераміки). Новий археологічний матеріал використовується для вивчення та порівняння культур пізнього та фінального періоду доби бронзи, розробки їх хронології та контактів.

### Список літератури

1. Амбургер Н. Отчет об археологической разведке в Путивльском районе Сумской области в 1950 г. / Н. Амбургер // НА ІА НАН України. – 1950/2в.
2. Артеменко И. И. Поселение бронзового века на Кузиной Горе / И. И. Артеменко // Советская археология. – М., 1961. – № 2. – С. 232–236.
3. Артеменко И. И. Отчет о работе Среднеднепровской археологической экспедиции в июле 1978 года у сел Олышанка Недригайловского района, Буныкино Путивльского района Сумской области / И. И. Артеменко, А. Н. Загребельный, Л. Г. Ковалева // НА ІА НАН України. – 1978/10.
4. Археологическая карта России: Курская область. Часть 1 / автор-сост. А. В. Кашкин ; Институт археологии РАН. – 1998. – 304 с.
5. Березанская С. С. Северная Украина в эпоху бронзы / С. С. Березанская. – К. : Наук. думка, 1982. – 212 с.
6. Березанська С. С. Мар'янівсько-бондарихинська культура / С. С. Березанська, В. А. Іллінська // Археологія Української РСР : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 1. – С. 363–373.
7. Березовец Д. Т. Отчет о раскопках раннеславянского поселения и могильника около с. Волинцево Путивльского района Сумской области. 1948 г. / Д. Т. Березовец // НА ІА НАН України. – 1948/10.
8. Березовець Д. Т. Звіт про роботу Сейминсько-Слов'янської експедиції 1949 року / Д. Т. Березовець // НА ІА НАН України. – 1949/9.
9. Воротинская Л. С. О разведках Л. Н. Соловьева в районе Курска в 1919–1928 гг. / Л. С. Воротинская // МИАДЛ. – 2012. – Вып. 4. – С. 249–256.
10. Гольцов В. П. Микрорегион раннего железного века в зоне строительства третьей очереди Курской атомной электростанции / В. П. Гольцов, А. А. Чубур // Археология центрального черноземья и сопредельных территорий. – Липецк : Липецкий гос. пед. ин-т, 1999. – С. 106–107.
11. Гордієнко Р. О. Археологічні пам'ятки с. Миропілля та його околиць / Р. О. Гордієнко // Матеріали сьомої Сумської наук. історико-краєзнавчої конф. (22–23 листопада 2007 р.). – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 24–27.
12. Гордієнко Р. О. Нові пам'ятки середньодніпровської культури у межіріччі Сейму та Псла / Р. О. Гордієнко // Марістеріум. – К. : Києво-Могилянська академія, 2013. – Вип. 53 : Археологічні студії. – С. 22–27.
13. Зорин А. В. Новые погребения эпохи бронзы на территории г. Курска / А. В. Зорин // МИАДЛ. – 2012. – Вып. 4. – С. 93–98.
14. Ильинская В. А. Разведка в Днепровском Левобережье по течению рек Псла и Сейма / В. А. Ильинская, А. И. Терезножкин // НА ІА НАН України. – 1966/18.
15. Іллінська В. А. Городище скіфського часу на р. Сейм / В. А. Іллінська // Археологія. – 1953. – Т. 8. – С. 109–122.
16. Ковалева Л. Г. Поселение раннего железного века возле с. Волинцево на Сейме / Л. Г. Ковалева // Древности среднего Поднепровья. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 30–39.
17. Ковпаненко Г. Т. Племена скіфського часу на Ворсклі / Г. Т. Ковпаненко. – К. : Наук. думка, 1967. – 187 с.
18. Кучера М. П. Звіт про роботу Лівобережного розвідзагону Інституту археології АН УРСР за 1971 р. / М. П. Кучера, О. В. Сухобоков // НА ІА НАН України. – 1971/17а.
19. Лєпєшкін О. Д. Директор Путивльського краєзнавчого музею Дмитро Васильович Шарапов / О. Д. Лєпєшкін // Путивльський краєзнавчий збірник. – Суми : Університетська книга, 2009. – Вип. 5. – С. 29–40.
20. Липкинг Ю. А. Городища эпохи раннего железного века в Курском Посеймье / Ю. А. Липкинг // МИА. – 1962. – № 113. – С. 134–141.
21. Макаренко М. О. Городище Монастирище / М. О. Макаренко // Науковий збірник за рік 1924. – 1925. – Т. 19. – С. 3–23.
22. Мельник Е. Раскопки курганов в Харьковской губернии 1900–1901 г. / Е. Мельник // Труды XII археологического съезда. – М., 1905. – Т. 1. – С. 673–743.
23. Морачевський Я. Кераміка мар'янівської стації / Яків Морачевський // Антропологія. Річник кабінету антропології ім. Ф. Вовка. 1929. – К., 1930. – № 3. – С. 192–202.
24. Обломский А. М. Отчет о работах Левобережной раннеславянской экспедиции в 1991 г. / А. М. Обломский, Р. В. Терпиловский, В. В. Приймак // НА СОКМ.
25. Отрощенко В. В. Свастика в знаковых системах доби міді-бронзи в Україні / В. В. Отрощенко, В. М. Корпусова // Марістеріум. – 2003. – Вип. 11 : Археологічні студії. – С. 13–18.
26. Рудинський М. Мар'янівська стація / Михайло Рудинський // Антропологія. Річник кабінету антропології ім. Ф. Вовка. 1929. – К., 1930. – № 3. – С. 179–190.
27. Самоквасов Д. Я. Могилы русской земли / Д. Я. Самоквасов. – М. : Синодальная Типография. – 1908. – 237 с.
28. Стародубцев Г. Ю. Исследование археологических памятников на территории Курской и Белгородской областей в конце 1950–1960-х гг. / Г. Ю. Стародубцев // Путивльський краєзнавчий збірник. – Суми : Університетська книга, 2010. – Вип. 6. – С. 43–55.
29. Стародубцев Г. Ю. Исследование археологических памятников Курского Посеймья во второй половине 1940–1950-х годов / Г. Ю. Стародубцев // Путивльський краєзнавчий збірник. – Суми : Університетська книга, 2009. – Вип. 5. – С. 29–40.
30. Сухобоков О. В. Отчет о полевых исследованиях Левобережной славяно-русской экспедиции в 1987 году / О. В. Сухобоков, С. П. Юренко, Л. И. Белинская // НА СОКМ.
31. Телегин Д. Я. Исследование неолитических памятников в окрестностях г. Путивля на р. Сейме / Д. Я. Телегин // КСИА. – 1955. – Вып. 4. – С. 145–146.
32. Телегин Д. Я. Отчет о работе неолитического отряда Левобережно-Сейминской экспедиции 1953 года / Д. Я. Телегин // НА ІА НАН України. – 1953/8а.
33. Чубур А. А. Памятники археологии, погибшие при строительстве Курской АЭС / А. А. Чубур // РА. – 1996. – № 3. – С. 167–170.
34. Юренко С. П. Життєвий та науковий подвиг (до століття від дня народження Дмитра Тарасовича Березовця) / С. П. Юренко // Путивльський краєзнавчий збірник. – Суми : Університетська книга, 2010. – Вип. 6. – С. 31.

*R. Gordienko*

**RESEARCH HISTORY OF FIELD INVESTIGATIONS OF OBJECTS  
BETWEEN SEYM AND PSEL RIVERS IN II MILLENNIUM BC**

*This article deals with the research history of field investigations objects of Bronze Age (II millennium BC) in region between Seym and Psel rivers. Research history is arranged in chronological order.*

**Keywords:** object, settlement, culture, D. Y. Samokvasov, M. Y. Rudinskiy, S. S. Berezanska.

*Матеріал надійшов 13.05.2015*